

Cristina-Ioana Dima

O REDACȚIE INEDITĂ A CĂLĂTORIEI MAICII DOMNULUI LA IAD. VIZIUNEA SFÂNTULUI SERAFIM

Prezentând într-un articol anterior criteriile de clasificare a versiunilor apocrifului *Călătoria Maicii Domnului la iad*¹, arătam faptul că o redacție foarte specială a acestei scrieri este aceea în care narațiunea propriu-zisă este încadrată vedeniei unui sfânt de „la parte Arabii”, pe nume Serafim. Dat fiind că este o scriere aparte, pe care nimeni nu a identificat-o până acum, am socotit potrivit să publicăm o prezentare a acesteia în rândurile ce urmează.

La o privire mai atentă – și dacă nu luăm în considerare partea de început –, narațiunea în sine are o structură recognoscibilă și ar trebui încadrată în tipul *Călătoriei Maicii Domnului la iad*. Respectând, în general, schema narativă a redacției A², în fiecare dintre secvențele textului sunt inserate elemente inedite; multe dintre ele dau seamă de credințe și superstiții populare. Vom prezenta în continuare textul, încercând să arătăm trăsăturile narrative care îl individualizează și stăruind asupra secvențelor insolite.

Acțiunea narațiunii se petrece după Înălțarea lui Hristos: „După înălțare Domnului Isus la ceriu,[...] era la parte Arabii un sfânt săhastru, temător de Dumnezeu, căruia i s-au descoperit de la Dumnezeu multe vedenii dumnezăiești. Numele lui era Serafim. Iară spre sfârșitul vieții sale au văzut aceasta minunată vedenie” (7¹)³. După această scurtă precizare introductivă, Sfântul Serafim nu mai apare decât câteva rânduri mai jos, când „începură toți îngerii cu cântare atâta de dulce și de cuvioasă, că nu mai putu sta pre picioari Sfântul // Serafim, ci căzu pi fața sa pe pământ pentru că tot muntele Sânai să pare că să rădica de pre Pământ cătră ceriuri de dulceața versului cântării” (7^v-8^r).

Înainte de orice, trebuie arătat faptul că nu am găsit, în căutările pe care le-am întreprins, nicio altă narațiune care să poată explica, în întregul său, viziunea Sfântului Serafim. Așadar, cu rezerva că oricând investigații ulterioare vor putea dezvălui originea acestui apocrif, îl considerăm, în stadiul actual al cercetării, o scriere inedită, specifică spațiului românesc.

O primă problemă pe care o ridică textul este identificarea figurii acestui misterios sfânt. Probabil în figura Sfântului Serafim din *Călătoria Maicii Domnului la iad*, așa cum se întâmplă în cele mai multe legende apocrife, se îngemănează trăsături ale mai multor personaje.

¹ *Călătoria Maicii Domnului la iad. Criterii de clasificare*, în LR, LX, 2011, nr. 1, p. 47–58.

² Vezi clasificarea propusă de noi în articolul mai sus-citat.

³ Toate citatele din prezentarea variantei aparțin manuscrisului românesc 5584 BAR, singurul care păstrează o versiune întreagă a textului.

Viețile sfinților și patericele vorbesc despre mai multe figuri purtând numele de Serafim, fiecare în felul lor, legendare. Unul dintre ele, este Sfântul Serafim de Thmuis. A trăit în anii 350 și a fost cunoscut pentru lupta pe care a purtat-o, împreună cu Sfântul Atanasie, împotriva arienilor. De la el a rămas o colecție de 30 de rugăciuni: liturgice, pentru botez, pentru hirotonisire, pentru binecuvântarea uleiului, pâinii și apei și pentru înmormântare⁴. Un alt Serafim conducea o comunitate de călugări în zona Arsinoe, în timp ce un al treilea era poreclit și Sindonitul, deoarece nu se îmbrăca decât într-un giulgiu de in⁵. Niciunul dintre aceștia nu pare a avea însă vreo legătură cu sfântul care a avut viziunea călătoriei Maicii Domnului.

Fără a putea aduce argumente *nec plus ultra*, propunem următoarea ipoteză pentru a înțelege felul în care a luat naștere figura Sfântului Serafim din textul de față. Prea puține sunt datele care ne lasă posibilitatea de a identifica acest personaj. Totuși știm că sfântul era, așa cum spune textul, „din părțile Araviei” și era un sihastru, căruia i s-au descoperit și alte „videnii dumnezeiești”.

Numeroase elemente ale acestei narațiuni arată că cel care a compilat-o avea temeinice cunoștințe teologice și ale tradițiilor care circulau în acea perioadă. Era, cel mai probabil, o față bisericească. De aceea, în personajul pe care îl inventează se regăsesc mai multe surse. Mai exact sunt două personaje ale patericului egiptean care, credem noi, pot lămuri figura Sfântului Serafim: aceea a Sfântului Sisoe și aceea a Sfântului Macarie cel Mare, între care există legături ce ar merita un studiu aparte.

Cunoscut mai ales datorită legendei despre lupta sa cu Avestița, aripa Satanei⁶, Sfântul Sisoe ocupă și un loc aparte în pateric. Din legendele privitoare la Avestița aflăm că, la fel cu Sfântul Serafim, Sisoe (sau Sisinie) era din Aravia. Însă numai acest amănunt este folosit din legenda Avestiței. Restul ține de poveștile Patericului. Sfântul Sisoe sau Tithoe cum apare el, primește schima monahală de la Avva Macarie Egipteanul sau Macarie cel Mare, cel căruia i se atribuie poate cele mai spectaculoase viziuni despre viața de după moarte⁷.

După ce stă o scurtă perioadă în pustiul egiptean, se retrage pe muntele unde Sfântul Antonie cel Mare se retrăsese cândva. Nici Sfântul Antonie nu este străin de viziunile vieții de dincolo de pragul morții⁸. La rândul său, despre avva Sisoe aflăm din aceeași culegere de apoftegme că, „dacă nu cobora degrabă brațele atunci când se ruga, mîntea lui era răpită la cer”.

⁴ Există două ediții ale acestor rugăciuni: A. Dimitriewski, *Ein Euchilogium aus dem 4 Jahrhundert verfasst von Serapion Bischoff von Thmuis*, Kiev, 1894 și G. Wobbermin, *Altchristliche liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens nebst einem dogmatischen Brief des Bischofs Serapion von Thmuis*, Berlin, 1898.

⁵ Cf. *Patericul sau apoftegmele părinților din pustiul*, colecție alfabetică, traducere, introducere și prezentări de Cristian Bădiliță, Iași, 2003, p. 342–343.

⁶ Vezi în acest sens Marius Mazilu, *Legenda Sfântului Sisinie. Redacțiile românești*, în LR, LVII, 2008, nr. 1, p. 75–88.

⁷ Vezi în acest sens legendele privitoare la Sfântul Macarie Râmleanul sau pe cele ale Sfântului Macarie din *Patericul egiptean*, apoftegma 38.

⁸ Vezi în acest sens R. Dragouet, *La vie primitive de Saint Antoine*, Paris, 1980.

Un episod interesant și oarecum inexplicabil, atribuit prin tradiție Sfântului Sisoe, este acela că, într-o bună zi, s-a oprit în fața mormântului lui Alexandru cel Mare, unde a contemplat, vărsând lacrimi, zădărniciia slavei pământești. Tema devine clasică în iconografie, unde Sfântul Sisoe este reprezentat în fața mormântului deschis în care se află oasele marelui împărat. În figura Sfântului Macarie, imaginarul popular adună și trăsăturile ascetului din pustiul Sketisului, și legendele privitoare la sfântul gimnosofist descoperit de cei trei bătrâni, Serghie, Reghin și Theofil, la capătul unui drum ce reface întru totul călătoriile fantastice ale împăratului Alexandru. De asemenea, nu trebuie uitat nici faptul că Sisoe, cel din legenda Avestiței, are, la rândul său, doi tovarăși: Isidor și Teodor. Ceea ce vrem să demonstrăm prin aceste considerații este că, depășind granițele cărților bisericești, figura Sfântului Sisoe, împrumută trăsături din cea a lui Macarie.

O a doua secvență pe care o aducem în argumentarea de față ar fi aceea a numelui Sfântului. Între vorbele inspirate ale Sfântului Sisoe, pe care Patericul le-a reținut, se află răspunsul pe care acesta îl dă atunci când este întrebat dacă a ajuns la nivelul avvei Antonie: „Dacă aș avea măcar unul din gândurile avvei Antonie, aș deveni tot numai foc. Totuși, cunosc pe cineva care, cu trudă, i-ar putea duce gândul”⁹. Probabil avva Sisoe se referă la el însuși, astfel de eschive făcând parte din retorica specifică marilor părinți. Însă ceea ce ne interesează aici este sintagma „tot numai foc”, sintagmă ce desemnează, conform unei etimologii mai mult sau mai puțin corecte, dar cu siguranță creditate în epocă, deoarece avea girul scrierilor lui Dionisie Areopagitul, numele de *Serafim*¹⁰, radicalul acestuia fiind apropiat de verbul *saraph* „a arde”¹¹.

În povestirea de față, un element aparent spectaculos în geografia infernală este faptul că iezorul în care sunt aruncați păcătoșii în negură se desface, arătând alți păcătoși aflați sub primii: „*de năpraznă să desfăcu acel iezăr în doao părți și să văzu acolo dedesuptul acestora altă muncă mai strașnică. Și era acolo mulțime de arhierii, călugări, preoți, diaconi și dascăli, care striga mai cumplit și mai cu durere decât ceialalți toți*” (10^f). Evident, este vorba despre cei care i-au călăuzit greșit pe cei ce stau în partea de sus a pedepsei. De asemenea, găsim aici singurul dialog dintre păcătoși și Maica Domnului în care aceștia încearcă să-și tăgăduiască faptele, fiind imediat contrașiși de arhanghelul Mihail: „*Noi, Fecioară Precurată, sântem patriarșii, mitropoliții, preoții, călugării și povățuitorii norodului creștinesc și noi am învățat să păzască lege lui Dumnezeu cum să cade și ei n-au vrut să ne <a>sculte pre noi și iată că și ei și noi ne muncim aice. Arhanghelul Mihail zisă:*

⁹ *Patericul egiptean, ed. cit., p. 327.*

¹⁰ „Despre numele sfânt al Serafimilor, cunoscătorii limbii evreiești spun că el îi arată fie ca pe cei ce ard, fie ca pe cei ce încălzesc”. Dionisie Areopagitul, *Despre ierarhia cerească*, în *Opere complete*, Traducere, introducere și note de pr. Dumitru Stăniloae, Ediție îngrijită de Constanța Costea, București, 1996, p. 23.

¹¹ Cf. Christian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București, 1975, s.v. *Serafim*.

Ba nu este așa precum ziceți, că de v-ar fi văzut norodul pre voi făcând bine și fapte bune și cuvioase, și ei încă ar fi luat pildă de la voi și ar fi luat pildă bună învățatura voastră./ Iară văzându-vă pre voi că petreceți în desfătări lumești, fiind voi arhieriei, și umblați pe cai, iubind și cu carete scumpe și în haine noi îmbrăcați adesăori schimbându-vă, cu muieri și cu lacomii, strângând aur și argint mult, ia pentru aceasta sânteți osândiți a vă munci aice, că nici voi n-ați vrut să intrați întru împărăția ceriului, nici pre cei ce au vrut voi n-ați lăsat. Ce încă i-ați smintit de să muncesc aice. Pentru aceia cu dreptate este să-i țineți în spatele voastre, că pentru dânșii ați luat jugul lui Hristos pre umerile voastre, ca să-i povățuiți la cale ce dreaptă, iară voi v-ați silit care din care a vă umple pungile de galbeni. Iară acuma, ce vă folosăsc banii?” (10^v).

Această „mașinărie infernală” apare, *in nuce*, în viziunea Sfântului Macarie: Sfântul găsiind în pustie un craniu de om mort îl face să-și dezvăluie identitatea. Craniul se dovedește a fi fost un preot al idolilor, de aceea sufletul său se află acum în chinurile iadului „Cât de departe este cerul de pământ, cam atât foc se află sub noi. De la tălpi până la cap stăm în mijlocul flăcărilor”¹² (să fie oare o simplă coincidență faptul că prima dintre muncile infernale din Viziunea Sfântului Serafim se referă la idolatrii?). Însă pedeapsa cea mai grea, spune craniul, „o au cei de sub noi”, căci „Noi, cei care nu L-am cunoscut pe Dumnezeu, am găsit puțină milă, dar cei care L-au cunoscut pe Dumnezeu și L-au renegat, se află sub noi”¹³. În viața Sfântului Macarie, așa cum o găsim tipărită în anul 1911, sub titlul *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos*, împreună cu *Legenda duminicii, Visul Maicii Domnului și Călătoria Maicii Domnului la iad* aceeași imagine este redată astfel: „ce-ți spun și aceasta că dedesuptul iadului, că este și alt iad mai cumplit și fiul periciunei. Acolo se muncesc preoții care fac curvie și apoi cântă Sfânta Evanghelie și călugărițele cari fac curvie și preotesele și diaconii și diaconițele, cinul părintesc la ciata îngerilor ce au căzut din cer vra să se împlinescă din cei buni și cu mare cinste se cinstesc, deci pentru aceia călugării și preoții cei curvari, la mari pedepse încap. Așișderea cei ce calcă poruncile și vezdaonii (sic!) și primesc pe cei ce calcă poruncile și slujba și fac vrăjbile mirenilor”¹⁴.

Este vorba despre același tipar al chinului, în care imaginarul colectiv a aruncat orice formă a slujirii ipocrite a lui Dumnezeu.

Așadar este posibil ca personajul Sfântul Serafim din redacția C a *Călătoriei Maicii Domnului la iad* să reprezinte o figură hibridă, rezultată din prelucrarea inteligentă a câtorva secvențe despre doi sfinți reprezentativi din patericul egiptean, cărora li s-a adăugat materialul aluvionar, obscur și derutant al legendelor populare referitoare la Macarie cel Mare și Sisoe.

¹² *Patericul egiptean, ed. cit.*, p. 226.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Viața și nevoița Sfântului prea cuviosului Macarie, în Epistolia ce au trimis-o Dumnezeu din cer*, Bârlad, 1911, p. 22.

Fragmentele de laude aduse Maicii Domnului, de altfel una dintre secvențele cele mai permissive ale tuturor tipurilor *Călătoriei Maicii Domnului*¹⁵, pe lângă faptul că au un conținut inedit, nu sunt atribuite corului de heruvimi și serafimi, ci doar celor patru arhangheli care vin, în fruntea cetelor de 12 mii de îngeri (nu patru sute ca în celelalte versiuni) să o însoțească pe Sfânta Fecioară, Mihail, Gavriil, Uriil și Rafail: *Și era din căpiteniile îngerești arhistratigul Mihail, Gavriil, Rafail și Uriil, carele începură a cânta îi a lăuda pre Preacurata Fecioară zicând:*

„Bucură-te, poarta ceriului și ușa raiului!¹⁶

Bucură-te, lumina îngerilor și a oamenilor!

Bucură-te împărăteasă noastră, a îngerilor!

Bucură-te, Marie, Precurată Fecioară, că tu orice ceri la Fiul tău, Hristos, toate ți să și dau deplin / și toate la voia ta sânt în ceriu și pre pământ și ce v<r>ei, faci!” (8^v).

Este interesantă localizarea întregii povești undeva „în părțile Araviei”, în timp ce intrarea în iad este plasată undeva „spre Eghiptet” (8^v), iar trecerea către tărâmul infernal se face într-un mod inedit, căci pământul „se desfăcu de năprasnă și intrară întru cele mai de gios ale pământului” (8^v). Arabia cuprinde, în cosmografia cărților populare românești¹⁷, spațiul „despre Africa, între Țara Ovreiască și între Eghiptet”. Ea este formată din trei părți: „pustie și pietrosă și bogată”. Partea în care se plasează acțiunea povestirii este aceea pietrosă, adică Palestina, deoarece acolo se găsește muntele Sinai. Despre ea, cosmografiile spun: „Aravia cea pietrosă se tinde spre Eghiptet și spre Ierusalim unde iaste Țara Ovreiască. Zicu-i ei scriitorii cei bătrâni Navetea. Într-acea Aravie (...) iaste Svântul și de Dumnedzău îmblatul Muntele Sinaiei, unde au lăcuit ovreaii de au trecut pustia. Acolo au dat Dumnedzău leagea lui Moisi și acolo au fost și trupul Sfintei Ecaterinii¹⁸.” Nu trebuie să uităm, de asemenea, că aceeași Aravie este un tărâm îndepărtat al miraculosului, după formula lui Isidor din Sevilla care, în a sa descriere a pământului, vorbește despre pasărea Phoenix care ar trăi în *Arabia felix*: (ms. rom. 3391) „Aravia, ț<a>ra arăpască ce norocoasă. Este acolo pasări care să cheamă finix”¹⁹.

Localizarea narațiunii explică și faptul că Maica Domnului, împreună cu cei 12 mii de îngeri și cu cei patru arhangheli, merg către Eghiptet, unde se află locul de trecere către tărâmul infernal. Apropierea geografică a celor două puncte, precum și situarea corectă a muntelui Sinai în tărâmul Araviei, trădează faptul că alăturarea

¹⁵ După cum ușor se poate observa, aceste fragmente, prin care îngerii dau slavă Maicii Domnului și, la rândul ei, Sfânta Fecioară îi aduce laude arhanghelului Mihail, reprezintă o secvență adesea modificată de către copiiști cf. ms. rom. BAR 5022, ms. rom. BAR 3233, manuscrisele din subtipul *Chinurilor fără de odihnă* etc.

¹⁶ Scris: U Q I .

¹⁷ *Povestea țărilor Asiei. Cosmografie românească veche*, ediție de Cătălina Veculescu și V. Guruianu, București, 1997.

¹⁸ *Ibidem*, p. 111.

¹⁹ *Ibidem*, p. 43.

lor nu a fost făcută pe baza unei coincidențe a cărei justificare, facilă în plan simbolic, ar fi putut opera drept criteriu de selecție al unei localizări fictive a narațiunii. Putem să formulăm așadar ipoteza că, în ciuda numeroaselor interferențe cu credințele și obiceiurile populare, textul a fost elaborat de un bun cunoscător al culturii vremii sale.

La porțile infernului, care la apariția Sfântei Fecioare „*îndată să sfărămă toate zăvoarale cele de aramă și porțile cele de aramă într-o mică di ceas să făcură cenușe*” (8^r) are loc un interesant dialog între Fecioară și cei care păzesc porțile iadului: „*O, împărăteasa îngerilor, au doară ai venit și tu să ne prăzi, și să ne strâci ca și Fiiul tău?*”

Iară Preacurata Fecioară au răspuns zicând:

„*Eu n-am venit să vă prăd pre voi, ci am venit să cercetez²⁰ temnițele iadului și să văd muncile păcătoșilor cari n-au vrut să păzască lege<a> Fiiului meu. Ce bine să știți voi²¹, dracilor întunecați, că la a doao venire Fiiului meu, la judecată, am voie și putere de la Fiiul meu ca să arunc de trei ori cu mreaja preste creștini<i> cei osândiți în munci și toți cei care or fi nădăjduit întru mine să să²² mântuiască. Care mreaja, de atunce și până astăzi, să lucrează în multe locuri, iară mai ales în părțile Araviei foarte s-au întărit cu acestu lucru: că în agiunul Bobotezii, muierile creștinești, când umblă // preotul cu cruce<a> și cu aghiazmă prin casăle creștinilor, leagă la cruce câte o cunună de cânepă topită spre adevărînța credinții*” (8^v–9^r).

Ultima parte a dialogului se referă la o veche credință întâlnită în spațiul românesc. Conform ei, „Maica Domnului împletește un năvod cu ajutorul căruia, la sfârșitul lumii, va pescui de trei ori și va salva multe suflete aflate în Iad”²³. Această credință, după cum arată N. Cartoian, a fost răspândită mai ales „în Moldova și Bucovina, de unde a fost culeasă de mulți folkloriști”²⁴.

În ceea ce privește cortegiul muncilor, ele diferă de celelalte versiuni uneori prin precizările pe care le aduc și alteori prin ineditul scenelor. Astfel, la fel ca și în *Călătoria Maicii Domnului la iad și la rai*, în primul dintre locurile pe care le cercetează Sfânta Fecioară sunt aruncați cei care nu cred în adevăratul Dumnezeu. Însă textele acestei redacții explică: „*Acește<a> sânt păgânii, elinii, jidovii, turci<i>, tătari<i>, saracneni<i>²⁵, nemți<i>, armeni<i>, papastași<i>, care n-au vrut să creadă întru adevăratul Dumnezeu. Iară aceia carii strigă mai / tare, sânt împărații cei răi și tirani<i> ce au muncit pe creștini ca să să lepede de*

²⁰ Scris: ~~ЕУГІ~~ .

²¹ Cuvântul este scris deasupra rândului.

²² După conjuncția *să* apare scris și apoi barat cuvântul: Pj ~~ЄДНК~~.

²³ Vezi, de exemplu, Ion Talos, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București, 2001, s. v. *sf. Maria*, p. 145.

²⁴ N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, *Epoca influenței sud-slave*, București, 1929, p. 77.

²⁵ Scris: ~~ВДНЧЧЧ~~ .

Hristos Fiul, cum este Dioclitian²⁶, Maximilian²⁷, Iulian²⁸ și alții, pentru aceea strigă mai tare că să muncesc mai cumplit decât ceilalți păgâni” (9^{f-v}). Interesant este și faptul că, printre creștinii condamnați pentru credința lor neconformă cu dogmele ortodoxiei, sunt menționați și armenii, un popor timpuriu creștinat. Tot apelând la descrierile cosmografice din manuscrisele românești, putem explica și acest fapt: „Într-acele Armenii sânt creștini carii mai nainte au fost fiind leagea grecească, fiind aproape de cetatea Antiohiei, ce sânt îndreptaț în lege creștină de Sty Ap(s)tlu Petrū, că Antiohiia au fost întâi scaun apostolescu. Iar acum o samă <de> armeanii, carii sânt mai aproape de Antiohiia, ei totuș sânt creștini, iar altă seamă ei se-au împărțit și au rătăcit în multe eresuri și tocmeale și se-au delungat de besearca creștinească și mulți dintru ei se-au răsipit în multe țăr de șed și-ș țin eres deosebi, avându ei carte pre limba lor”²⁹.

A doua muncă este aceea a păcătoșilor, peste care este așternută o negură ce se ridică doar în urma rugăciunilor făcute de Sfânta Fecioară. La fel ca în redacția A, acest loc este diferit de acela al râului de foc în care sunt scufundați păcătoșii, în funcție de gravitatea păcatelor săvârșite.

Pe scaune de foc, într-o imagine comună tuturor versiunilor, apar domniile cei nemilostivi și judecătorii cei nedrepti care, precizează versiunea de față, au fost blestemați de săracii pe care i-au asuprit. În plus, în textele redacției C, acești păcătoși sunt cei care „au mâncat carne de om”; însă sintagma utilizată este alta decât cea obișnuită, făcând vădită trimitere la taina euharistiei, fără a da vreo altă explicație pentru monstruoasa pedeapsă, așa cum se întâmplă în toate celelalte tipuri ale apocrifului: „*au mâncat carne săracilor în loc de pâne și au supt sângele săracilor în loc de vin*” (11^v).

O muncă inedită, specifică doar acestei redacții, este aceea în care stau fumătorii: „*De acolo mersă Precista mai înainte și văzu o mare de păcură. Iară deasupra sta o negură împușită și să auzia acolo gomot și gâlceavă de oameni mulți. / Și poronci Precista de să rădica ace fumedanie și să vede muncindu-să mult norod acolo. Și fieștecare dintru dânșii ave câte o prăjină fiind în gură și suge smoală și păcură dintru ace mare*³⁰. Și la unii era pre lungi, iară la alții era mai scurte, iară alții era cu gura și cu nasul acolo băgați în păcură. Și era amestecați între dânșii creștini, jidovi, turci, papistași și din toate limbele, cum și din parte bisericască era mitropoliți, arhierii, călugări, preoți și diiaconi și din tot neamul și lege” (11^{f-v}).

Păcatul fumatului este și el explicat: „*Aceștia sânt cei ce au băut tiutun și și-au împușit trupul lor cel zidit după chipul lui Dumnezeu. Și au făcut jărtvă dracilor, că acest feliu de buruiană, ti<u>tunu, este rămășiță din jărtvile idolești a diavolului*” (11^v).

²⁶ Scris: G[^]NQ g s Q

²⁷ Scris: P D i P r O o Q

²⁸ Scris: ș O o Q

²⁹ *Povestea țărilor Asiei, op. cit., p. 103.*

³⁰ Scris: P U b.

Existența pedepsei aplicate fumătorilor este unul dintre indiciile care ajută la datarea acestei redacții. Culturile de tutun au apărut în Țara Românească abia la începutul secolului al XVIII-lea, iar în Moldova, arie din care provin toate cele trei versiuni cunoscute ale *Viziunii Sfântului Serafim*, la sfârșitul celui de-al XVII-lea, în vremea domnitorului Constantin Duca³¹.

După cum ușor se poate observa, două sunt argumentele prin care este incriminat obiceiul fumatului: unul ține de dogma creștină, în timp ce al doilea face din nou apel la universul credințelor populare. Tutunul este supranumit și „iarba dracului”, din pricina legendei sale care spune că este o plantă făcută de diavol. Multe legende românești explică originea plantei tutunului. Astfel, în binecunoscuta culegere a Elenei Niculiță-Voronca există trei variante ale legendei tutunului, două dintre ele spun că diavolul ar fi fost închis în biserica unei mănăstiri în timpul Sfintei Liturghii. Atunci când preoții au cântat *Heruvicul*, diavolul s-a metamorfozat în păcura care a curs din policandru al bisericii. Călugării au luat-o și au aruncat-o „după mănăstire”. Pe locul unde au aruncat-o, a răsărit tutunul. O altă versiune, mai scurtă, spune că: „Dracii, jucându-se, au făcut ceva și au acoperit cu pământ; pe locul acela, a crescut tiutunul, pe care ei l-au dat apoi la oameni”. Legătura dintre tutun și diavol se vede și în obiceiuri precum: „Luleaua să nu steie pe fereastră, că nu vine îngerul la casă”. Alte două legende ale tutunului au fost consemnate și de către cercetătorul Ion Ghinoiu³²: tutunul a fost inventat spre pomenirea mamei dracilor, o apariție hidoasă cunoscută sub numele de *Pâca* sau *Pafa*: „Pentru pomenirea mamei lor, dracii s-ar fi scremut și ar fi făcut și ei o sămânță din care a răsărit buruiana dracilor, adică tutunul. Dracii i-au dat această buruiană și omului, ca să-i tragă fumul pe gâtje și, când l-o da afară, să facă Paffff!, ca să fie spre pomenire Pafii, mamei lor.” O a doua legendă spune că atunci „când a primit Domnul Hristos moarte și s-a îngropat în pământ, i-a răsărit tămâie pe mormânt. Pe mormântul diavolului i-a răsărit tămâia dracului, tutunul.”

B.P. Hasdeu publică, la rândul său, o *Istorie a tutunului*³³, cu care textele din această redacție a *Călătoriei Maicii Domnului* par a avea cele mai multe afinități. Această istorie se află, conform descrierii făcute de cărturarul român, într-un manuscris basarabean, probabil din secolul al XVIII-lea. Este vorba tot despre o scriere eshatologică, pentru că realitatea originii acestei plante, povestită de patriarhul Ierusalimului, *Silivestru*, i se dezvăluie unui „stareț bătrân”, care vine din aceeași zonă ca și Sfântul Serafim: „că eu, fraților, lăcuescu într-o peșteră de

³¹ „O primă mențiune asupra tutunăritului datează în Moldova din timpul lui Const. Duca (1693–1695) [...]. În Țara Românească este menționată (taxa, *n.n.*, *C.-I.D.*) într-o scutire de dări din 7 iulie 1702.” *Instituțiile feudale în țările române*, Dicționar, Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, s.v. *tutunărit*.

³² Ion Ghinoiu, *Comoara satelor. Calendar popular*, București, 2005, p. 39–40.

³³ B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550–1600. Studiu paleografico-lingvistic de Bogdan Petriceicu Hasdeu*. Cu observațiuni filologice de Hugo Schuchardt, tom I. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Gh. Mihăilă, București, 1983, p. 18–19.

75 de ani, ce să chiamă Araviia”. Acesta întâlnind un diavol slut, pe nume Galaar, află de la el istoria și menirea tutunului, de a fi o mirodenie făcută spre a servi la aducerea de jertfe diavolului: „și ni-am strâns toți în muntele acesta, al Carmilului, și socotind aceasta adică am pus o tidvă și ni-am beșit într-însa toți, și am zâs, că ce va ieși va fi noao miros, că aceia va trage oamenii pre nasuri și pre guri, și întâiu vor tragi păgânii și apoiu țigani și apoiu creștinii, și se va înmulți de la răsărit până la apus, și să va îndemna boerii, încă și din cei bisăricești, că va fi mai cu prețu decât tămâia”. Carmel este muntele pe care poporul evreu a adus jertfa idolului Baal, în timpul regelui Ahab, iar prorocul Ilie, în fața poporului lui Israel a arătat că jertfa închinată lui Dumnezeu a prorocului a fost mistuită împreună cu apa și pietrele altarului, de un foc ce s-a pogorât din cer la rugăciunea acestuia³⁴. Și aici autorul acestei variante a apocrifului dovedește o bună stăpânire a geografiei biblice și capacitatea de a integra cunoștințele sale într-o construcție rafinată, care valorifică elemente cu o destul de largă circulație în folclor.

A șasea muncă este aceea a femeilor care: „ș-au vândut trupul lor și s-au înbrăcat și s-au hrănit și au băut de pre trupul” (12^r), femei sortite să fie „spânzurate de cosâță și dedesuptul lor arde pară de foc și din țâțele lor suge șarpi și scorpii înveninate. Și eli țipa și să văieta foarte cumplit” (12^r). Imaginea acestor chinuri o regăsim, după cum am arătat mai sus, și în versiunile subtipului 2 al redacției A.

Iezerul de foc, deasupra căruia plutește „o fumedanie neagră ca cerneala” (12^v), în care sunt scufundați păcătoșii în funcție de mărimea păcatelor este populat, în această versiune, doar de femei: „Și poronci Precista de să rădică ace negură și să văzu acolo în iezăr mulțime de noroade muieri: unile până la buric, altele până la piept, altele până în grumazi și pre<s>te tot iezărul acela fierbe viermi neadormiți amestecați cu smoală și cu catran” (12^v). Demn de remarcat ni se pare faptul că, în ciuda diferențelor de conținut, descrierea muncii păstrează aceeași structură ca în toate celelalte versiuni ale *Călătoriei Maicii Domnului la iad* (cu excepția părții finale, care nu explică greșelile fiecărei categorii de păcătoși, ci le expune global: „Aceste sânt muierile celi fărncătoare și vrăjitoare și descân<tă>toare și cu buruieni au otrăvit pruncii în pântecel lor și cele ce au șoptit în biserică la sfânta liturghie și s-au vorbit de rău una pre alta și au făcut împreunări cu dracii, pen<tru> aceea să muncescu așe de cumplit” (13^r).

Apare și întrebarea celor din chinuri, care se miră că Sfânta Fecioară și-a adus aminte de ei, dar nu pun asta în legătură cu alte personaje biblice, așa cum se întâmplă în alte redacții ale apocrifului („Fiiul tău cel blagoslovit nu ne-au spus noao, nici Avraam patriarhul, nici Ioan Botezătorul nu s-au ivit noao. Iară tu, Sfântă Maică cu/ m ne întrebi pre noi pre nește greșiți ca noi?”; ms. rom. 4150 BAR, f. 50^v). Aici sunt aduse în discuție ritualurile pe care rudele celui care a murit trebuie să le facă spre pomenirea acestuia: „Iară eli dacă văzu pe Precista zisă:

³⁴ *Regi III*, 18, 38.

„Dară cum Ț-ai mai adus aminte de noi, Precurată Fecioară? Că noi de când am intrat aici la aceasta muncă n-am mai văzut lumină până acum că avem frați, su<ro>ri și rudeni pre lume și acii toți ne-au // uitat pre noi, nici își aduc aminte de noi, ca să deaie Liturghie pentru sufletele noastre, că doară s-ar milostivi sp<r>e noi Hristos, Fiul tău și ne-ar scoate de aici”.

Mihail arhanghelu zisă cătră dânsăle:

„Frații și surorile și rudeniile voastre nu poartă grijă de voi, ce caută ale sale cum ar plăcè lumii, după cum și cu dânsii or face și alții asemenea” (13^{r-v}).

O imagine inedită este și aceea a cărturarilor care, neînvățând bine scripturile, au povățuit rău poporul. Odată ajunși în infern, ei sunt „oameni orbi și-i purta dracii cu lanțuri de fier povățuindu-i încotro vra dracii” (12^r).

La rădăcina copacului de fier care stă în mijlocul iadului în toate textele *Călătoriei Maicii Domnului*, stă, în această redacție, un balaur din gura căruia ies flăcări: „Iară la tulpina copaciului sta un bălaur cu gura căscată și ieșe din gura lui văpaie de foc mare și arde pre cei ce era spânzurați” (13^v).

Imaginea balaurului cu gura căscată, din care ies flăcări, este obișnuită în iconografia iadului³⁵, însă plasarea lui lângă tulpina copacului de fier din centrul infernului poate fi socotit un element inedit. În această muncă stau cei care „cei ce au suduit cruce<a>, lege<a>, sufletul, lumina, prescure<a>, pasca și altele din dogmele legii” (13^v).

Un alt chin, specific acestei familii de texte, care pare a avea afinități cu vechea mitologie grecească și pe care, îndreptat asupra celor care au săvârșit păcatul sinuciderii, îl găsim și în cântul al XIII-lea al *Divinei Comedii*³⁶, este acela al omului mușcat de un câine „și de unde-l mușca cănele, iară creștea la loc” (14^r). Pedepsa se aplică celui care a jurat strâmb și „fiieste pentru ce lucru fără nici o socoteală” (14^r).

Un motiv prelucrat după *Apocalipsul lui Petru*³⁷, unde reprezintă pedeapsa femeilor care au comis un adulter, este următorul: „Și mai văzu Precista întru alt loc multe muieri spânzurate de cosiță cu capetele în jos în para focului care striga și să văieta foarte groaznic” (14^v).

Munca preoților care au săvârșit Sfânta Liturghie fără vrednicie este similară cu aceea din alte versiuni ale textului, în care preoții respectivi sunt aruncați în focul care îi arde și le iese prin creștet: „oameni spânzurați întru alt loc în mijlocul iadului de creștet și văpaie foarte mare îi acoperia pre dânsii” (13^r). Imaginea

³⁵ Vezi în acest sens Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, București, 2000, p. 217, în compoziția *Judecata viitoare a toată lumea (care) [se zugrăvește în slonul bisericii]*: „apoi începe a zugrăvi de sus râul cel de foc, care iese de sub picioarele lui Hristos și trăgându-l până în gura balaurului celui atotmâncător, din colțul (de jos) dinspre miazăzi”.

³⁶ Dante Aligheri, *Divina Comedie, Infernul*, în românește de Eta Boeriu, București, 1965, p. 97.

³⁷ Cf. *Apocalipse apocrife ale Noului Testament*, traducerea textelor și îngrijirea ediției Gheorghe Fedorovici și Monica Medeleanu, București, 2007, p. 174.

preoților spânzurați de creștet și cuprinși de flăcări amintește de o vedenie a Sfântului Macarie, povestită în *Patericul* egiptean, care arată felul în care un preot nevrednic este purificat de înger în momentul săvârșirii liturghiei: „când preotul era să se așeze în fața sfintei mese am văzut un înger al Domnului coborându-se din cer, a pus mâna pe capul preotului și acesta a devenit ca un stâlp de foc. Uluit de vedenie, am auzit un glas care-mi spunea: Omule, de ce te miri de lucrul acesta? Dacă un împărat de pe pământ nu îngăduie dregătorilor să stea murdari în fața lui, ci cu mare slavă, cu atât mai mult puterea dumnezeiască îi va curăți pe slujitorii sfintelor taine, care stau în fața slavei cerului”³⁸.

Mult mai interesantă este însă descrierea păcatului săvârșit de preoții care nu sunt învinovați de a fi sfârâmat fără grijă Sfântul Agneț și a fi lăsat să cadă firimituri din discos, ca în toate celelalte versiuni ale textului, ci sunt „*preoții cei ce au slujit cu nevrednicie sfânta liturghie, adecă au curvit, s-au îmbătat, și au vărsat și s-au sfădit cu cineva și altele necuvioasă lucruri au făcut și apoi au slujit sfânta // liturghie fiind necurați*”, ba mai mult, „*Și după sfârșitul sfintei liturghiei au dus pe stăpânul Hristos la câr<c>iumă*³⁹ *de l-au vândut jidovilor ca și Iuda*” (14^{r-v}). Cârciumarul evreu, este una dintre figurile terifiante ale imaginarului colectiv românesc, dezvoltată mai ales în Moldova. În versiunea din ms. rom. 1228 BAR, provenind din aceeași zonă, apare o foarte interesantă paralelă între obiceiul cârciumarilor necinstiți de a amesteca apa cu vinul și ritualul pregătirii de către preot a Sfintei Euharistii: „*ceia ce amestică vin cu apa, care mai bine ar fi a nu mai răsări soarele în ziua aceia, fiindcă mai nainte ei facu a preuni vin cu apă, care să cuvine numai preotului. Ferea lui Dumnezeu, măcaru pi cei de acum ș<i><n>u să căiesc cân<d> amărăscu duminica și cei ce facu tocmeală sărbătoarea sa. Așa să arză*⁴⁰” (88^v). Asumate în această cheie, gesturile cârciumarului devin ritualice, iar cârciuma este locul unde se oficiază un cult identic, dar opus celui orotodox, expresie perfectă a operei diabolice. Putem să bănuim aici, dacă nu obârșia, atunci o dezvoltare inedită a motivului asocierii cârciumarului evreu cu diavolul⁴¹.

Ca în toate celelalte versiuni prin fața Maicii Domnului trec păcătoșii care iau camătă, preotesele care, rămânând văduve, s-au măritat din nou, precum și bărbații și femeile clevetitoare. Munca acestora din urmă este descrisă în imagini mai grotești decât în alte versiuni: „*muiere amestecați cu bărbați legați cu mâinile înapoi. Iară din urechile și din gura lor intra și ieșe șărpi și viermi neadormiți și dracii îi bâte cu bice de foc*” (15^v). De remarcat că păcatul clevetirii, astfel sancționat, nu este doar apanajul femeilor, ca în celelalte versiuni ale textului.

Cei care nu s-au dus duminică dimineața la liturghie primesc aceeași pedeapsă pe care o primesc ucigașii în *Călătoria Maicii Domnului la iad și la rai*: sunt

³⁸ *Patericul sau apoftegmele*, p. 245.

³⁹ Scris: NkU PK.

⁴⁰ Urmează un cuvânt ilizibil în manuscris.

⁴¹ Vezi Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central european*, București, 2001, p. 163–166.

scufundați într-o baltă de foc din care unii se văd plutind în undele înflăcărâte, iar alții doar se aud. Întrebarea obișnuită a Maicii Domnului despre soarta acelora pe care boala îi împiedică să ajungă duminica la liturghie, urmată de răspunsul arhanghelului Mihail, care precizează că doar „cine va fi bolnav și de să va aprinde casa pre dânsul și de nu va pute ieși afară, acela va ave iertarea”⁴², devine în varianta de față o întrebare disjunctă⁴³: „*Dacă este omul bolnav sau casa i să va aprinde și nu va pute merge la Biserică, au nu i să va ierta păcatele lui?*” (15^v). Răspunsul Arhanghelului aduce pe de o parte lămuriri ce țin de ritualul pe care chiar și cei bolnavi trebuie să îl respecte: „*dacă este omul bolnav, să trimată lumină, tămâie și liturghie la biserică*” (15^v); și răspunde și celei de-a doua probleme ridicată de Fecioară: „*iar casa de să va aprinde în vreme Bisericii, să o lasă să ardă și să alerge la Biserică și să zică: casa și cele din casă sânt a lui Dumnezeu, Dumnezeu mi le-au dat, Dumnezeu mi le-au luat, fie numele Domnului binecuvântat în veci, că mie numai Biserica îm trebuie și numai cu Biserica voi rămâne*” (15^v). Intransigența replicii arhanghelului smulge Maicii Domnului, și, poate, implicit naratorului, exclamația: „*Greu lucru este dar a să mântui omul în lume!*” (15^v), la care, în aceeași notă, arhanghelul răspunde: „*Tot lucrul ce este spre folos omului i să pare că este greu. Iară tot lucrul ce este spre pedeapsă, i să pare omului că este ușor*” (15^v). Astfel de cuvinte nu puteau fi scrise decât de cineva care aparținea mediului monahal.

Un alt element, pe care nu l-am întâlnit în alte versiuni ale *Călătoriei Maicii Domnului la iad*, îl reprezintă sancțiunile ce privesc păcatele sexuale.

În ultima dintre muncile descrise se găesc: „*cei nemilostivi și trufași care n-au vrut să // miluiască pre nimene în viața lor, nici au priimit la casa lor oaspeți, ce le-au fost drag a mânca numai din munca altora. Așijdere și cei ce au iubit mândriia și le-au fost drag a să purta cu haine scumpe și pre nimene n-au băgat în samă lacomi și iubitori de bani*” (16^v–17^l).

Însă infernul cuprinde multe alte locuri: „*De acolo mersă Precista și văzu în iad multe feliuri de munci în multe chipuri și în multe locuri ce nu le-am mai putut de-amăruntul să le scriem pe toate întru ace<as>ta mică cărțulie*” (17^l). Fraza este aparent banală și pe deplin justificată, dar retorica este una biblică, făcând trimitere la pasajul ultim din Evanghelia lui Ioan în care naratorul spune: „*Dar sunt și alte multe lucruri pe care le-a făcut Isus și care, dacă s-ar fi scris cu de-amănuntul, cred că lumea n-ar cuprinde cărțile ce s-ar fi scris*”⁴⁴.

⁴² Ms. rom. 1417 BAR, f. 139^v.

⁴³ Găsim precizarea, preluată din *Călătoria Maicii Domnului*, și în două manuscrise ale *Legendei duminicii*: ms. rom. BAR 2806 și 1303, în următoarea formă: „Numai care om va fi bolnav și s-ar aprinde casa sa și nu va pute ieși singur din casă ca să scape de foc, ce-l vor scoate alții din foc afară, acela i să vor ierta păcatele sale” (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. X, *Legenda duminicii*, Studiu monografic, ediție și glosar de Emanuela Timotin, București, 2005, p. 61). Existența acestei interpolări arată felul în care o astfel de secvență putea circula dintr-un text în altul, căpătând, de fiecare dată, mici modificări de nuanță. Este ceea ce se întâmplă, probabil, și în varianta la care ne referim.

⁴⁴ Ioan, 21, 25.

Finalul narațiunii este destul de succint; se face precizarea că, la cererea Maicii Domnului păcătoșilor li se va acorda un răgaz dau păcătoșilor odihnă „să [...]”⁴⁵ din zioa de Paști până [...]”⁴⁶ (17^v) și nu apare episodul călătoriei acesteia la rai.

Câteva dintre elementele din descrierile păcatelor pentru care sunt condamnați cei din muncile iadului, printre care identificarea cârciumarului cu jidovii și a acestora cu diavolul⁴⁷ „ce iubiți crâșma mai mult decât biserica și în loc de preot pe jidov îi aveți mai cinstiți decât pe preoții cari slujesc în biserica mea spre sfințirea voastră”⁴⁸; cuvintele injurioase aruncate asupra lucrurilor sfinte: „spurcați botezul și suduiți legea și crucea și lumina // și pasca și prescurea”⁴⁹; precum și asumarea tutunului ca rămășiță a jertfelor aduse idolilor: „iară voi vă afumați cu tiutunul puturos, ce este rămășiță din jărvile idolești”⁵⁰ apar, tot ca elemente inedite, și într-o versiune a *Legendei duminicii* copiată în același miscelaneu cu *Vedenia sfântului Serafim*.

Această redacție a apocrifului se găsește, din cercetările noastre de până acum, în doar trei manuscrise aflate la Biblioteca Academiei Române, a căror prezentare nu face obiectul articolului de față. Ceea ce reiese din analiza detaliată a motivelor acestui text este că avem de-a face cu o rescriere a *Călătoriei Maicii Domnului la iad*, cu o circulație restrânsă, formată, probabil, pe teren românesc, în zona Moldovei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și realizată, aproape sigur, de un monah. Autorul reușește să dea narațiunii sale un plus de complexitate din punct de vedere formal și în același timp, altoind anumite motive pe o schemă narativă simplă, pe lângă expresivitate, dă enumerării anoste a păcatelor și a pedepselor o surprinzătoare notă de profunzime. De aceea putem spune, păstrând proporțiile, că ne aflăm în fața unei adevărate capodopere a genului.

UNE VERSION INEDITE DE LA DESCENTE DE LA VIERGE AUX ENFERS.
LA VISION DE SAINT SÉRAPHIN

(Résumé)

L'article présente une version inédite de l'apocryphe *Apocalypse de la Vierge*, dont le spécifique est l'encadrement de la narration dans la vision d'un saint nommé Séraphin. L'analyse des motifs arrive à démontrer que le texte a été conçu dans la Moldavie, au XVIIIe siècle, apparemment par un moine.

Cuvinte cheie: apocrif, apocalips, Maica Domnului, viziune, Sfântul Serafim.

Mots-clés: apocryphe, apocalypse, la Sainte Vierge, vision, Saint Séraphin.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
București, Calea 13 Septembrie nr. 13

⁴⁵ O pată de cerneală face fragmentul ilizibil.

⁴⁶ Adăugat cu altă cerneală ΛΑ ΧΡΗΙΣ.

⁴⁷ Vezi în acest sens A. Oișteanu, *Imaginea evreului*, p. 163–166.

⁴⁸ Emanuela Timotin, *op. cit.*, p. 153.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.